

РИТУАЛЬНО-МІФОЛОГІЧНА ОСНОВА ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

У статті проаналізовано поезію Василя Голобородька, увагу акцентовано на використанні елементів міфологічного світогляду та їхньому вияві у творчості поета.

Ключові слова: циклічний характер, ритуально-міфологічний цикл, календарно-обрядова поезія.

Olesia Rebryk. Ritual and mythology in Vasyl Holoborodko's poetry

The article explores the poetry by Vasyl Holoborodko, paying special attention to the elements of mythological worldview and their poetic equivalents.

Key words: recurring character, ritual cycle, mythology, calendar ritual poetry.

У поетичному просторі Василя Голобородька виразно виявляється циклічно-повторювальний характер ритуалів. Легко побачити, що найповніше відображені обрядові дієства зимового циклу. Це пояснюється семантикою святкування одного з найважливіших християнських свят – Різдва Христового, адже в ньому органічно переплелися традиції язичників та християн. Румунський дослідник міфології М. Еліаде так означив це таїнство: “Кожне щорічне відтворення землі, яке здійснюється під час новорічного обряду, забезпечує продовження життя і родючість світу. <...>. Обряди Великого Дому відновлюють космос у його цілісності” [3, 219]. Не випадково і для В. Голобородька все починається “з порогу”, до того ж зимового. Образ цього “порогу” трапляється в поезії “У країні Інії був початок...”, яка чітко визначається першою ланкою календарно-обрядового циклу:

У країні Інії був початок –
Все першим було найпершим.

Все починалося з порогу,
Узлісся було зимовим.

Поняття “початку”, “найпершого” поет пов’язує також зі словом (“...Були, як найперше слово...”). Образ слова у творах В. Голобородька може базуватися й на сюжетах, що подаються у формі розповіді, а також реалізовуватися як ім’я. Нагадаю, що О. Лосев наголошував на домінуючій позиції імен серед інших слів: “...У слові, – казав він, – а особливо в імені – усе наше культурне багатство, нагромаджене протягом віків, і не може бути жодної психології думки, так само як і логіки, феноменології й онтології, поза аналізом слова й імені. У слові й імені – зустріч усіх можливих і мислених шарів буття” [4, 25].

Поезії В. Голобородька саме і притаманна національна проблематика. Це зумовлює пильну увагу митця до концептуальних образів слова, оскільки виразником національного є мова. Недаремно збірки “Калина об Різдві” та “Слова у вишиваних сорочках” починаються віршами про мову, що слугують своєрідним заспівом. Уже самі промовисті назви згаданих збірок відсилають читача до фольклорного коду. Поет відразу спрямовує творчу уяву читача в асоціативне – “калина” та “Різдво” з’єднані архаїчним сполучником “об”. За В. Жирмунським, це тематична лексика: “Кожне слово, вжите поетом, є вже темою і може бути розвинуте у художній мотив...” [1, 270].

Голобородькові властиве природне відчуття цілісності, циклічної завершеності, гармонійного колообігу, що помітно вже в самій структурі тексту з його варіативними повтореннями:

Калиною, розквітлою об Різді,
ти повернувся, Василю, на Україну:
тут сьогодні справджуються твої слова;
хоч і не все сказане тобою справджується,
хоч і справджується не все, про що ти казав,
але все, про що ти казав, має справдитися.

Ця ж поезія постає інтерпретацією “східного вчення про перевтілення душ”, *метемпсихозу* – релігійно-містичного уявлення про переселення душі померлого з одного організму в інший (у новонароджену людину, тварину) або навіть у камінь. Таке вірування особливо характерне для брахманізму індуїзму. Проте воно по-різному інтерпретується у різних народів – від аборигенів Австралії до ескімосів Гренландії, від давніх єгиптян і греків до населення Бразилії чи Нової Зеландії, і так само поляків й українців. Спільна для цих різних етнічних варіацій віра у причинно-наслідковий зв’язок: доля людини в майбутніх перевтіленнях узалежнена від життів попередніх. Звідси й українське повір’я: “Хто помре рабом у цьому житті, той народиться рабом у наступному”. Ідеями реінкарнації пересипана різноматична поезія В. Голобородька. Варто зазначити, що найчастіше відбувається переродження птаха чи дерева в людину і навпаки (поезія “Золота птаха”, “Щоб не впізнали...”, “Лісові родичі”, “А ти як пісок...”, “Живі і мертві”):

Щоб не впізнали: зломи гілочку вишні і стань на дорозі	а як піднімеш і закриєш нею очі, то ти станеш вишнею...
---	--

Схоже прочитуємо і в інших поезіях, зокрема “Хочу, щоб ти мене боялася...”:

Хочу, щоб ти мене боялася ягідкою на куші. Мене – птаха, що прилетів по ягідку.	Але не дуже бійся: ось я іду мисливцем і обороню тебе від того птаха”.
---	---

Серед міфологем, що прочитуються в поетичній творчості В. Голобородька і стосуються зимового календарно-обрядового циклу, є міфологема снігу, що також становить собою останню ланку циклічно-ритуального циклу води. Поезії “Перший сніг”, “Свято першого снігу”, “Новорічне”, “В один новорічний вечір...”, “Ішов сніг”, “Сніг уранці”, “Сніг (Приносить у руці...)”, “Зимовий вечір”, “Сніг (Сніг чорними літерами...)”, “Тепла зима”, “Написи” – помережані міфологічними символами свята, бентежними передчуттями його очікування, ритуальними особливостями святкування, які беруть свій початок і трактування з дохристиянських вірувань українського народу. Радість, святковість – настрої, які домінують у картинах зображуваного поетом світу.

Серед міфів і переказів, у яких фігурує сніг, знаємо розповідь Геродота про територію ще далі на північ від землі скіфів, де не можна нічого побачити, також туди неможливо проникнути через “летюче пір’я”. Геродот описує землю та повітря, повні пір’я, і саме це “пір’я” заважає зору. А в південнослов’янському фольклорі популярна легенда про сніг, який білим кольором і пухкістю нагадував змолоте зерно: у ньому бачили борошно, що падає з неба. Цей мотив відбився в легендах “Коли Господь ходив по землі”, а також у повір’ї, яке було записане в Македонії: “Чому не падає з неба борошно”. Сніг Голобородька – це причина для свята. Дуже промовистий вірш “Свято першого снігу:

А тоді мені забажається навіки
– поки зйдуть сніги –

<...>
Слухати свято першого снігу.

При цьому поезія атрибутивна та сповнена кольорів народних гулянь (“зелена циганська підкова, / по якій хлопці й дівчата ходять”, “защебечуть червоно птахи сунічні”...).

Сніг – це також діюча субстанція, що здатна виконувати функції, притаманні іншим живим організмам, і переходити типові для них стадії розвитку: “Сніг / приносить у руці крижаний келих...”; “Сніг чорними літерами / лягає навкоси на папір...”. В. Голобородько персоніфікує сніг не випадково, він наділяє його спектром можливостей, проте наголошує на основній – падати “чистою сторінкою”, не лише приховувати попередній шар, а й виправляти, наповнювати новими сенсами:

На чистій сторінці невдовзі пишеться новий запис
– сорочих ніжок –
Але це оповідання про інших дійових осіб.

Суттєвий вияв циклічно-ритуальних міфологем у Голобородькових віршах – весняна складова календарної обрядовості. Весняний “розділ” народного календаря дуже широкий і містить багато стародавнього. Протягом цього періоду співають особливі ритуальні пісні – веснянки. Поет по-своєму використовує жанр веснянок. У назви деяких поезій винесене слово “веснянка”, проте вірші найчастіше лише структурою відповідають визначенню жанру (“Кривий танець”, “Веснянки: дівчата дражнять хлопців”). У першому прикладі маємо використання тексту давньої пісні (“Благослови, боже, / весну закликати! / Весну закликати, / Зиму проводжати”) та змалювання ритуалу закликання весни (гри-гаївки “кривого танцю”). В іншій “веснянці” – приблизно те саме, окрім відсилання до конкретного ритуалу. “Веснянки: дівчата дражнять хлопців” іронічно спроектовані на сучасні тенденції життя молоді:

Дівчата носять блузки з викотом –
Виставляють хлопцям напоказ
Довгі шиї до самого пупа:

“Ой піду я до міста
Купувати ремісла...”

В. Голобородько звертається до використання міфічних уявлень предків про прихід весни (зокрема міф, згідно з яким птахи, повертаючись із вирію, приносять весну на своїх крилах, пташиними ключами відчиняється небесна брама, саме через неї весна та її божества приходять на землю) – поезії “Весна”, “Зелен день”, “Весняне вишивання”, “Веснянки з літака”, “Закликана весна”, “Протисонця”, “Золота птаха” та ін.). Використавши згадану міфологему, поет описує трагедію українського села (“Село у маю”): перед читачем постає село, однак людей у ньому не залишилось після голодомору, тому й зустріти птахів нікому. “Прийде весна, / птахи з вирію поприлітають” – зачин, виділений в окрему строфу. Далі схарактеризовані весняні птахи. Коли прилетить перший птах:

ніхто його цієї весни вже не побачить,
і нікому назвати його по імені:
це той птах, який крильцями сніг розмете,
а ніженьками кригу розтопче –
жайворонок.

Не випадково першим птахом з'являється жайворонок – за народним уявленням, саме його приліт означав кінець зими. Далі Голобородько вдається до ремінісценції з веснянки “Ой, я тії сніженьки крильцями розжену, / ой, я тії криженьки ніжками потовчу”. Наступний птах-символ – соловей. Зазвичай він знаменує прихід іншої весни – кохання. Однак, акцентуючи трагізм того, що сталося із селом, поет виводить образ солов'я у трагічній тональності:

ніхто його цієї весни вже не почує,
і нікому назвати і другого птаха по імені:
це той птах, який ніколи не спить,
з ранку до вечора,
від вечора до ранку співає.

Ластівка – третій птах у цій поезії. Вона символізує весну, також ластівка найближча до людських осель. Але

немає вже кому оберігати оселю
і нікому назвати й третього птаха по імені.

Із ластівкою пов'язане ще одне повір'я, згідно з яким біле пір'я на грудях птаха захищає цілісність гнізда, а у випадку загрози ластівка може помститися (принести жаринку і спалити хату, де її скривдили):

носить жарину на грудях,
приносить тепло у людські оселі, –
ластівка.

Але інтерпретація давнього міфу у В. Голобородька інакша – його ластівка має жарину “на грудях”. Вид ластівок, що поширений на території України, справді має там характерну плямку. Ластівки прилітають в Україну, коли вже досить тепло. Ота “плямка” знаменує прихід справжнього тепла. Те, про яке йдеться у вірші, – передовсім тепло людських взаємин.

Використання міфологеми дерева життя, точніше її антиномії – дерева смерті, реалізується у змалюванні села, в якому навесні не розпочалася праця на полі, і так дерево життя перетворюється на дерево смерті: “найвище дерево серед села”, “голе дерево у маю”, на якому “ні листочка” і “ні квіточки”. Як універсальний образ міфопоетичної свідомості людства Світове дерево зустрічається в різних народів. Світове дерево було втіленням Великої Богині, Матері Всесвіту, володарки неба й усієї природи. Найчастіше священними були дерева, в яких у плодах чи стовбурі знаходили молочний сік, що асоціювався з молоком Великої Матері Світу. Отже, коли йдеться про смерть села, що означене символом дерева життя, тоді зникають надії на подальше повторюване завершення циклу.

У поезії “Золота птаха” зі збірки “Зелен день” деякі рядки конотують із поганськими замовляннями, що супроводжують ритуал:

Віддай, птахо золота,
Мої руки, моє серце,
Мої очі і мій спокій.

Замовляння притаманні язичницьким ритуалам, у яких зазвичай фігурують сили природи, містичні предмети та явища, небесні світила, фантастичні істоти

тощо (“білим небом вишневого молока / літають золоті птахи”). У вірші бачимо, що “золота птаха” є тією магічною силою, що покликана виконати ритуал.

Філарет Колесса вважав, що у християнстві до формул замовлянь увійшли книжні християнські та апокрифічні елементи, а часом і цілі уривки навіть еретичних молитов. В. Голобородько у вірші “Замовляння від печалі” пов’язує в один “вузол” однокореневі слова – печаль, піч, пекти. Ліричний герой намагається віддати “печаль” печі, певною мірою як різновид вогню:

На тобі, пече,
мою печаль, хай хліб пече,
а не серце молоде.

Автор розвиває на рівні художньої інтуїції фольклорну “логіку”: співіснування “пекучого” у природному середовищі та в душі (механізм виникнення психологічних паралелізмів). Отримали свій відбиток у поезії В. Голобородька й сакральність образу печі (пор., наприклад, прислів’я “Сказав би, та піч у хаті”), і властиве народним замовлянням “відсилання” печалі в “зачароване місце”: “на горі гора, / а на тій горі / піч горить”.

Одна з найхарактерніших ознак давніх замовлянь – алітерація, коріння якої частково лежить у повторюванні слів, а частково в омонімії (наприклад, гора – горі – гори – горить). Ця тавтологія – досконале відтворення магії повторюваних слів. У вірші “Яблуко добрих вістей” теж наявні повтори: “Яблуко, яблуко...”. Однак у поезії “Замовляння від печалі” цей прийом увиразнює образ печі, яка й семантично виноситься на висоту: “на горі – гора...”. Згаданий вірш Тарас Пастух зараховує до поезій, що ніяк не відрізняються від адекватних фольклорних творів – прислів’я зі збірки Климентія Зинов’їва, в якому піч і печаль ототожнюються (“піч-бо іменується печаль”). Але ж у творі В. Голобородька відбувається зіставлення настрою людини і тих природних та побутових реалій, що існували віддавна, близьких до витоків національного духу. Той, хто проголошує “замовляння”, у віршах Голобородька індивідуалізується. У “Замовлянні від печалі” бачимо відбиток стану душі молодої людини, а у вірші “Яблуко добрих вістей” мовець мріє бути корисним для людей. З однієї фрази постає характер героя” [7, 211]. Герої ж народних переказів характеризуються імперсональністю.

Ще одна поезія містить елементи замовляння – “Золоті ключі”. Точніше, є сім замовлянь (ще один міфологічний елемент полягає у використанні магічних цифр): “Сонечку, сонечку...”, “Вербо, вербо...” тощо. Їх об’єднує символ “золотих ключів”. Згідно із В. Голобородьком, ці ключі уособлюють весну, відродження природи. І оскільки вони належать “сонечку”, спершу автор звертається до нього: “подавай золоті ключі вербі”. Верба, розтуливши “листяні віконця”, передає їх далі вівсянці, вівсянка відмикає “срібну скриньку” й має кинути ключі до річки – пліточці й карасику. Ще в цьому циклічно-повторюваному “ланцюжку” є лисиця, квіти та бджоли. Отже, маємо сім складників своєрідного весняного пробудження. Не випадково першим “власником” ключів стає життєдайне для природи та людей сонечко. Остання ланка (бджола) теж постає символом – вона уособлює працю. Ця поезія – масштабна картина весняного пробудження, енергійного поживлення.

Додамо, що ритуальність великоднього свята, його сакральність розкривається через символіку писанок. Однак у В. Голобородька трипільськими орнаментами може бути розмальоване навіть село (“Село змінює обличчя”). Навіть не так розмальоване, як намальоване знову, вдруге, після важких випробувань голодом, але яке змінює своє обличчя:

Та люди носили у своїх очах
Красиве креслення світлих будівель,
Та люди брали із поля, із лісу, із води
Рисочки образу села
І повертали йому правдиве обличчя.

Ритуальні міфологеми літнього циклу наявні у багатьох поезіях: “Квітка: Дзвоники”, “Намистинка”, “Згадка про літо”, “Похід”, “Коротке літо”, “Переджнив’я”, “Дорогою через літо...”, “Хлопчик, який стоїть серед літа” тощо. Ритуали літнього обрядового циклу несуть у собі продовження річної календарної обрядовості. Тут і зумовлений тісний зв’язок із ритуалами весняного та зимового циклу. Предки-слов’яни зустрічали прихід літа, коли остаточно ставало тепло, це означало цілковиту перемогу літа над зимою. Як і в інші періоди року, ритуали літнього циклу обрядовості містили елементи найдавніших культів і вірувань, а також давньої міфології.

Апогеєм літнього ритуального циклу вважається день Купала – давньослов’янське свято літнього сонцестояння. Ті свята, що передували йому, сприймалися як приготування, кожне з них зі щоразу більшою силою стверджують домінування літа на землі. Назва свята – Івана Купала – поєднує язичницьке ім’я Купала з ім’ям Іоанном Хрестителем, святом якого православна церква прагнула заступити купальське задля подолання дохристиянських традицій.

До цього свята літнього циклу відсилає поезія В. Голобородька “Купальський мотив”. Хоча ритуали купальські там умовні (“калина вся біла цвіте / дівчина вся біла цвіте...”), однак навіть і це (ознака найбільшого розквіту й алюзія до цвіту папороті) відсилає до святкування Купала, а також зумовлює пошук цвіту папороті, його ритуальну міфологічність.

Свято поєднувало елементи культу Сонця, аграрної магії, очисних та еротичних обрядів. Зустрічаємо також символ купальського місяця в поезії “Похід”: “Місяцем зеленим і золотим на Купала...”. Міфологеми цього ритуалу означені “злиттям” свідомості зі світом і наділеністю світу свідомістю, що часом виражається в неозначеному мовленні: “Купало, Купало, засвіти ніч!”, “Купало, Купало, даруй мову рослинам!”. Неможливо зрозуміти, хто це говорить, але Купало “засвічує” ніч, а квіти починають розмовляти. Тема єдності суцього втілюється в різних суб’єктних формах.

Завершують цикл сільськогосподарських свят цього періоду жнива, які не суворо регламентовані в часі. Обряд жнив – це ритуальне завершення збору злакових культур. Формувався жнивварський обряд на етапі переходу історичного розвитку суспільства – від кочівництва до землеробства. Жнивварський обряд своєю структурою подібний до весільного: в основі обох – згуртована діяльність сім’ї. Традиції цього дійства мають міцну ритуально-міфологічну основу – вплив найархаїчніших культів та уявлень, провідною темою яких було вшанування духів померлих предків. Це пов’язано із вірою в переродження, тобто в те, що навесні загиблі відроджуються (як квіти, трави, злаки); вважалось, очевидно, що душі принесених у жертву людей реінкарнувалися колосками, які вдруге зазнавали смерті під час жнив. Тому в цей період люди задобрювали духа поля.

“Переджнив’я” – так названо одну з поезій збірки “Зелен день”. Вона суціль дихає цим настроєм:

Жита вродило багато,
Тільки б зібрати у час,

І проспівуються хати
Наскрізь піснями у нас.

Несподівано репрезентовану через образ-символ хати міфологему дороги, пов'язану з мотивами подорожі та спокутування, прочитуємо у вірші “Дорогою через літо”. У тексті вона сприймається як вигадка, образна оздоба чи сюжетна схема, що вже стала традиційною. Сягаючи своїм корінням міфу, образ дороги зібрав у собі велику кількість смислових інтерпретацій. У цьому особному випадку В. Голобородько застосовує свій найулюбленіший художній прийом – уособлення. Хата в нього діє, наче людина:

з ясними очима
на білесенькому обличчі,
одягнена у зелену вишневу спідницю –
крокує дорогою у сонце...

Поет малює ідилічну картину мандрівки хати. Через літо вона переходить, наповнена книгами, речами, жителями, і постає своєрідним центром етнопростору, осердям духовного розвитку, підґрунтям для творчого та ідейного поступу поколінь.

“Хлопчик, який стоїть посеред літа” – своєрідне намагання призупинити звичайний розмірений плин циклічного руху природних сил, проте це лише можливий результат поверхового прочитання, першого враження від очевидного в поезії. Насправді можемо інтерпретувати споглядання “хлопчика” як спробу самовизначення, спробу знайти своє місце в циклічній життєдіяльності світу природи:

Ця бджола полетіла із медом,
Що пахне липовим цвітом –
Набрала у квітці липи,
Ця бджола полетіла із медом,
Що пахне гречаним цвітом –

Набрала у квітці гречки.
<...>
Ця бджола полетіла із голосом ь-ь-ь,
Що зав'яз метеликом у меду...

Останній етап календарно-обрядового циклу – осіння обрядовість, тісно пов'язана з попередніми порами року, тому що продовжує їх гармонійно в тематичному та функціональному вимірі. Водночас осінній цикл завершує коло обрядовості року та позначений приготуванням до зимових свят. Циклічно-ритуальна міфологема осені у творчості В. Голобородька найповніше репрезентована в назвах віршів (порівняно з іншими ланками календарно-обрядового циклу): “Осінь”, “Осінь навпаки”, “Вересневі птахи”, “Осіній ліс присутністю твоєю...”, “Осінні коні...”, “Осіння мозаїка”, “Осіній день”, “Поте утомилося за літо”, “Потухли осінні дерева...” та ін.

Міфологема осені, що її застосовує автор, символізує зрілість і родючість, вона наповнена семантикою втоми від праці. Про значення міфологеми осені в поезії В. Голобородька не можемо судити однозначно, оскільки платформа для її інтерпретації надзвичайно багата. Зокрема, назви осінніх місяців у календарі слов'ян ототожнюються з листопадом, у корейському – із росою, а в календарі французької революції, як знаємо, – зі збиранням винограду. Образ осені, який знайдено на помпейських та римських фресках, утілено в образі жінки з виноградною лозою. Ренесансна традиція (власне відроджена антична) утілювати пори року в постатях язичницьких богів поширила образ Бахуса (Діонісія) як виразника епохи.

Натомість В. Голобородько лише оголошує для читача своєрідні правила гри, інструкцію до розуміння та сприйняття цієї міфологеми:

Осінь: у ярах сині камінці ожини
осінь: над скибками кавунів оси
<...> осінь:
люди на довгих вулицях
кутаються в теплий одяг...

Цю поезію вміщено у збірці “Летюче віконце”, де є також альтернативний варіант осені (“Осінь навпаки”):

Осінь рухалась, як вантажівка, назад.
У ту осінь яблуна поверталася в себе:
Жовте листя, як горобці, піднімалося
Зграйками з землі і чіплялося на гілки...

Свято Спаса та свято Врожаю – найбільші осінні свята. Ритуали, що пов’язані зі святкуванням цих днів, містили анімістичні елементи та елементи тотемізму (поклоніння квітам, деревам, плодам). У творчості В. Голобородька це простежується вже на рівні називання поезій: “Яблуко добрих вістей”, “По груші”, “Пахнуть яблука”, “Грушка”, “Знаємо про трьох, які живуть під однією яблунею...”, “Подарунок твоему столу...”. Рідше поет звертається до ритуальних дійств, що супроводжувалися поклонінням землі, поля, природним силам із нашаруваннями ідолопоклонства.

Як бачимо, ритуально-міфологічною основою поезії В. Голобородька слугує багатий запас народних вірувань слов’ян, однак це лише складова частина різноманітного світу міфів ще й інших країн, що оживають у поезіях майстра слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Геройко-фантастичні казки*. – К.: Дніпро, 1984. – 434 с.
2. *Голобородько В.* Ми йдемо: Вибрані вірші. – К.; Рівне: Планета-друк, 2005. – 1051 с.
3. *Элиаде М.* Космос и история: Избр. работы / Пер. с франц. и англ. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
4. *Лосев А.* Философия имени. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 269 с.
5. *Моренцев В.* Слово, що випало з мовчання філософів // *Слово і Час*. – 1997. – № 4. – С. 17-28.
6. *Пастух Т.* Київська школа та її оточення. Модерні стильові течії української поезії 1960–90-х рр. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 700 с.
7. *Пастух Т.* Творення поетичного світу Василя Голобородька (на матеріалі збірки “Зелен день”) // “*З його духа печаттю...*”: Зб. наук. праць на пошану проф. І. Денисюка. – Львів, 2001. – Т. 1. – 352 с.
8. *Салига Т.* Воздвиження храму. – Львів: Світ, 2009. – 504 с.

Отримано 21 березня 2013 р.

м. Львів